

Sjúkleikaheiti

HEITI SEM NOTUÐ HAFA VERIÐ til að tákna sjúkdóma og veikindi eru allnokkur í íslensku. Íslensk samheitaorðabók Svavars Sigmundssonar frá 1988 birtir þrettán samheiti með flettunni **sjúkdómur**. Merking þeirra er þó ekki nákvæmlega sú sama, eins og sjá má af skýringum Íslensku orðabókarinnar, sem birtar eru hér í sviga á eftir hverju af þessum tilgreindu heitum: *áfall* (mótlæti, þungbær reynsla, sjúkdómur), *faraldur* (smitsjúkdómur, farsótt), *kröm* (langvinnur þjakandi sjúkdómur), *kvilli* (sjúkdómur, lasleiki, smáveikindi, veikindi), *lasleiki* (vægur sjúkleiki), *mein* (sjúkdómur, meinsemd), *meinsemd* (veikindi, sköddun, mein, æxli), *pest* (lasleiki, farsótt), *sjúkleiki* (sjúkdómur, lasleiki, heilsuleysi), *sótt* (sjúkleiki, veiki, farandveiki, farsótt), *sýki* (sjúkdómur, pest), *veiki* (sjúkdómur, veikleiki, vanmætti), *veikindi* (sjúkdómur, það að vera veikur).

Íðorðasafnið

Sum þessara svonefndu samheita eru svo almenns eðlis að þau eru eingöngu notuð við þýðingu á almennum fræðiorðum sem tákna veikindi. Í Íðorðasafni lækna má til dæmis finna: **áfall** (attack, ictus, injury, shock, trauma), **lasleika** (indisposition, malaise), **sjúkleika** (disorder, illness, malady, sickness) og **veikindi** (illness, malady, sickness). Nokkur þeirra eru bæði notuð á þennan almenna hátt og einnig sem samsetningarliður í íslenskum heitum tiltekinnna sjúkdóma: **faraldur** (epidemia, roðafaraldur), **kröm** (marasmus, beinkröm) og **kvilli** (disorder, -pathy, glýkógenkvilli, maurakvilli). Loks eru nokkur notuð sem síðari liður í heitum sjúkdómsfyrirbæra: **mein** (belgmein, kverkamein, krabbamein, sortusiggmein), **pest** (bráðapest, hárpest, kýlapest, lungnapest), **sótt** (ámúsótt, kattarsótt, sárásótt), **sýki** (áfengissýki, iktsýki, sykursýki) og **veiki** (Akureyrarveiki, flogaveiki, taugaveiki).

Hið eina af ofangreindum orðum sem ekki kemur fyrir meðal fræðiheita í Íðorðasafni lækna er **meinsemd**.

Aldur og merking

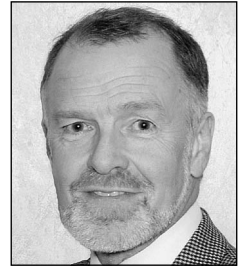
Til gamans var flett upp í Orðabók Háskólans til að kanna aldur nokkurra íslensku heita. Elsta heimildin um orðið **sjúkdómur** er til dæmis Guðbrandsbiblía (1584) og þar er það stafsett á mjög sérkennilegan hátt, *siokdome*. Áhugavert er að rekja hvernig rithátturinn hefur þróast: *siukdómr* (1652), *siukdómr* (um 1790) og *sjúkdómr* (1830). Flest eru þessi sjúkleikaheiti mjög gömul í ritmálinu: *sótt* (1540), *sýki* (1546), *mein* (1555), *veiki* (1607, stafsett veyke), *kvilli* (1661) og *pest* (1781). Ekki voru tók á því að skoða

merkingar orðanna í þessum fyrstu heimildum, en sum ritmálsdæmin voru þó býsna lýsandi. **Mein**: „í fyrstu merkingu þýdir orðið hvers kyns tilfallandi innvortis og útvortis siúkdóma“. **Pest**: „svoleidis nefnaz allir skadvænir og mannhættir siúkdómar, er geysa yfir heilt land, drepa marga í einu“. **Sótt**: „þýdir í fyrstu blátt fram hvern helst veikleika sem vill“ eða „brúkiz í eginligustu merkingu um febris continua“. **Sýki**: „er þat innvortis ástand vors líkama, er með ýmsum hætti hamlar einhverjum parti hanns at svara til en áqvardada náttúrunnar augnamids“. **Kvilli** (stafsett kuilli, quilli eða kvilli): „er annars í dagligu tali hver einn léttvægur veikleiki“ eða „nafn – gefit kránkleikum þeim, er stínga sér nidr hér og hvar, en ecki fara eptir sérligum tíma“. **Kröm**: „er at sønnu miög áþeckit hrumleika, en segiz þó eiginliga um meinsemdir barna, og uppdráttar siúkleika þeirra“. **Sjúkleiki**: „að börnunum sé mjög hætt við ýmsum sjúkleikum, svo sem taugaveiklan, fábjánaskap, magnleysi og daufdymbi.“

Samræming

Oft kemur það fyrir hjá þýðendum og orðasmiðum að samræmingartilhneiging gerir vart við sig. Einkum á þetta við þegar unnið er við þýðingar á fræðiheitum sem tilheyra formlegum flokkunarkerfum. Sem dæmi má nefna latnesku líffæraheitin (Nomina anatomica). Þar er fjöldi samsettra heita með orðliðum sem auðvelt er og oft einnig æskilegt að samræma. Latneska orðið **ramus** tákna til dæmis grein af stærri stofni og er notað um greinar beina, tauga og æða. Við íslenskunina var tekin sú stefna að þýða ramus sem **álma** ef um bein væri að ræða (ramus mandibulae er kjálkaálma), **grein** ef um taug væri að ræða (ramus anterior er framgrein) og **kvísl** ef um æð væri að ræða (ramus posterior er afturkvísl). Íslensku heitin verða gagnsærri og geta gefið til kynna eitthvað um eðli hvers fyrirbæris ef slíku kerfi er beitt, enda sé það gert í fullu samræmi við hina fræðilegu flokkun.

Sjúkdómaheiti eru ekki eins auðveld viðureignar. Sjúkdómar hafa oftast fengið heiti sín löngu áður en ljóst er orðið hvar í flokkunarkerfi þeir eiga heima. Engin trygging er fyrir því að hið erlenda heiti gefi rétta mynd af eðli sjúkdómsins. Fara verður því með mikilli gát við beinar þýðingar. Hins vegar er óneitanlega freistandi að hugsa til þess að heiti sjúkdóma sem stafa af sýkingu endi á **-sýki** og heiti þeirra sem hafa í för með sér sóththita endi á **-sótt**. Nóg um þetta í bili.

Jóhann Heiðar
Jóhannsson

johannhj@landspitali.is